

ROMANICITAT DE L'OCCITÀ¹

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

1. LIMINAR

Tot començà amb Roma. Aquest era el títol del primer capítol del llibre *Les llengües romàniques. Tot un món lingüístic fet de romanços* (Gargallo 1994, 1996²: 13). I dins d'aquest capítol primer, el primer dels punts (1.1. *De Roma i els romans a la Romània i els seus romanços*) anunciava el contingut desenvolupat sobre els referents del món antic (Roma, els romans) i del conjunt de llengües i varietats romàniques, l'anomenada *Romània*.

D'entre els derivats de la base *Roma*, hi ha cultismes, com ara *romànic*, *-a*, adaptació a partir de ROMANICUS, *-A*, que en llatí era un derivat alternatiu a ROMANUS, *-A*, una mica a la manera d'altres parells de gentilicis o glotònims d'aquesta llengua (HISPANUS/HISPANICUS, ITALUS/ITALICUS, BRITANNUS/BRITANNICUS).

Però entre els derivats de ROMA hi ha també formes patrimonials, continuadores de transmissió multiseccular ininterrompuda, com el castellà *romance*, alhora substantiu (*los romances peninsulares*) i adjectiu (*las lenguas romances*), que com a substantiu ha desplegat una profusa sèrie de significats (per exemple, literaris, amoris; i en plural, *romances*, «cuentos o excusas», segons el *DLE*). *Romances* que són germans dels *romanços* del català, que el *DIEC2* (sota l'entrada *romanço*) defineix en plural (*romanços*) com a «excuses i dilacions», sense que falti l'accepció amatòria (en singular) «amistançat o amistançada d'algú». I parlant de romanços, què té a veure tot això amb el que aquí ens ocupa? Doncs que l'altra forma patrimonial *romanç*, que, com el cast. *romance*, procedeix d'un llatí vulgar ROMANICE 'romànicament, en romànic' (referit al concepte de 'parlar' PARABOLARE, O FABULARI), presenta al *DIEC2* com a primera accepció la de «llengua romànica, especialment nom amb què designaven llur idioma vulgar les persones que parlaven una llengua romànica». I jo em prenc aquí la llicència d'aplicar aquest *romanç* també a l'actualitat.

1. Agraïixo al col·lega i amic Aitor Carrera la lectura del text i les seves valuoses observacions.

2. ROMÀ I ROMÀNIC, ROMANITAT I ROMANICITAT

D'altra banda, el *DIEC2* registra el derivat culte *romanitat*: «1. Qualitat, caràcter, de romà. 2. Conjunt de les terres i dels pobles que formaven part de l'Imperi romà»; cultisme que el Dr. Antoni M. Badia i Margarit glossa en l'article inaugural de la represa de la revista *Estudis Romànics* (Badia 2000: 7, 9-10).

Doncs bé, al costat de *romanitat* (de Roma i els romans) proposo la formació paral·lela de *romanicitat* (dels romànics, de la Romània). De fet, ja existeix un model de referència: l'anglès *Romanceness* (segons la pauta derivativa de *happiness* o *madness*), ideat per la romanista britànica Rebecca Posner (1996: 94), i formulat a l'epígraf 2.7. (*Romanceness as a continuum?*) del seu llibre, que la traductora a l'espanyol, Silvia Iglesias (Posner 1998: 132), trasllada així: *¿La romanicidad como continuum?*

3. LA ROMÀNIA CONTÍNUA I LA CENTRALITAT DE L'OCCITÀ

L'espai occità es troba al cor del continuum romànic de l'Europa occidental; allò que el romanista Amado Alonso (1974³: 104-105) concebé amb l'etiqueta de «Romania continua». I aquesta centralitat territorial determina una delimitació amb espais romànics diversos, a sud, a nord i a llevant; espais romànics limítrofs com la península Ibèrica (aragonès i català), l'espai d'*oil* (a través del *Creissant*), el francoprovençal i, a més, les varietats gal·loitàliques lígur i piemontesa, que constitueixen l'extrem nord-occidental del bloc italo-romànic.

4. COM PARTIM LA ROMÀNIA?

Amb raons d'ordre filològic, històric, geogràfic, des del món de la romanística s'han proposat diverses partions de la vella Romània, la Romània europea, l'espai que hereta *grosso modo* la primitiva romanitat. Una d'aquestes possibles partions és la que contempla quatre blocs, de notable abast geogràfic (*iberoromànic*, *galloromànic*, *italoromànic*,² *balcanoromànic*), i un (*retoromànic*) d'extensió menor (amb tres branques: romanx, ladí dolomític i friülà). Totes aquestes designacions compostes amb *-romànic* poden funcionar amb el valor etimològic d'adjectiu (així, en *espai galloromànic*, *bloc italo-romànic*) o bé substantivades. És justament amb valor substantiu que el *DIEC2* defineix una de les accepcions de *galloromànic*: «Grup de les llengües romàniques, format pel francès i l'occità i pel conjunt de dialectes que constitueix el francoprovençal, parlats a l'antiga Gàl·lia».³

2. Constitueix cas a part el sard, qüestió en la qual no em puc detenir.

3. Cal observar que la formulació d'«a l'antiga Gàl·lia» s'hauria d'entendre, més aviat, com «al territori corresponent a l'antiga Gàl·lia».

Pel que fa al *francoprovençal*, es tracta d'una "invenció" del lingüista i dialectòleg Graziadio Isaia Ascoli (*Schizzi franco-provenzali*, 1874). Tot i considerar-lo afí al francès i al *provençal* (nom que aleshores rebia l'occità), no li va trobar encaix en cap dels dos i el va considerar una varietat a part, amb aquest nom híbrid de "franco-" + "provençal". Però caldria fer-se aquesta pregunta: és el francoprovençal una "llengua" romànica? No, segons Ramon Cerdà (1986). Més aviat seria una agrupació de varietats romàniques de complexa classificació tipològica, un conjunt de "romanços" (per dir-ho amb l'etiqueta que proposo al títol de Gargallo 1994, 1996²) sense un referent històric i consolidat d'estàndard. Per tant, em sembla adequada la definició del *DIEC2* per a *francoprovençal*: «Conjunt de dialectes no estandarditzats intermedis entre el francès i l'occità». Tanmateix, cal tenir present que hi ha des de fa unes dècades un moviment que cerca l'estandardització d'aquest espai romànic amb el nom d'*arpetà* o *arpità* (basat en *Arp(e)s* 'Alps').

5. VARIETATS ROMÀNIQUES "CONSTITUTIVES" I "CONSECUTIVES"

Què entenem per «dialecte constitutiu»? Segons el *DIEC2* (s. v. *dialecte*): «Dialecte resultant de l'evolució d'una llengua parlada anteriorment en el territori que avui ocupa aquest dialecte. *El català central, el nord-occidental i el septentrional són dialectes constitutius*». Aquesta tipificació dialectal es complementa amb la de «dialecte consecutiu»; segons el mateix *DIEC2* (i a la mateixa entrada *dialecte*): «Dialecte resultant del desplaçament d'una llengua per raons històriques. *El valencià, el baleàric i l'alguerès són dialectes consecutius*».

Els exemples escauen perfectament al domini lingüístic català, que presenta varietats constitutives i consecutives; i és extensible al conjunt romànic peninsular, tal com assenyala Joan Veny (1982³: 17-19). Així, de llevant a ponent, hi ha romanços constitutius al nord: (1) gallegoportuguès fins al Duero, (2) asturleonès (també fins al Duero), (3) castellà de la Castella primera, (4) (navarro)aragonès i (5) català de la Catalunya Vella; d'altra banda, romanços consecutius al centre i al sud: (1) portuguès, (2) castellà i (3) català (amb la seva projecció insular).

En canvi, tot l'espai occità, de cap a cap, és «constitutiu». Cap altra llengua romànica presenta un domini lingüístic amb una extensió de varietats constitutives comparable a la de l'occità. I això, com veurem al punt 7, contribueix a la marcada variació geogràfica d'aquest espai lingüístic.

6. LA GERMANOR ENTRE OCCITÀ I CATALÀ

Tothom té present la metàfora segons la qual es vol veure en les llengües unes entitats familiars (la llengua mare llatina, les seves filles). I en aquest sentit val la pena evo-

car l'autoritat de Joan Coromines: «si les altres llengües romàniques són germanes, el portuguès i el castellà són bessons, i les llengües d'oc i catalana són una altra parella equiparable» (Coromines 1972⁵ [1954]: 21). Ho corrobora més recentment un notable coneixedor de la llengua occitana: «L'occità és la llengua més semblant al català que existeix» (Carrera 2011: 15). Cal dir, de fet, que l'afinitat més notòria es dona amb el veí llenguadocià, base de l'occità referencial. No tant, per exemple, amb el gascó aranès.

7. OCCITANITAT DIVERSA

La lògica evolutiva i diversificadora, al llarg de segles, d'un espai romànic constituït tan ampli com el de l'occità ha determinat una marcada diversitat interna actual. La distància que em proporciona una cerca al *Google Maps* entre dues ciutats perifèriques d'Occitània com Bordeus i Niça és de 803 quilòmetres. Imagineu ara la distància entre dues ciutats d'àrea romànica constitutiva del nord peninsular com Santiago de Compostella i Osca: la mateixa eina cartogràfica de *Google* em calcula 851 quilòmetres. Val a dir que, tant en el cas occità com en l'iberoromànic, no es tracta de la distància en línia recta, que segurament no passaria de 700 quilòmetres, sinó per carretera. Doncs bé, al nord peninsular el recorregut pel contínuum romànic ens portaria a través de quatre espais lingüístics i històrics diferents: el gallec (Santiago, Lugo), el lleonès (Ponferrada, Lleó),⁴ el castellà (Burgos, Logronyo, Saragossa) i l'aragonès (Osca).⁵

Al cor de la Romània contínua, l'àmbit occità ofereix una fesomia internament diversa, que presenta, sobretot en varietats perifèriques, trets de romanicitat compartida amb els espais veïns. Així, alguns dels elements constitutius de l'especificitat del gascó (F- > h-, tractament de -LL-)⁶ tenen continuïtat en castellà i aragonès; i el de la pèrdua de -N-, en la realitat no romànica que és el basc.⁷ I altres elements característics del conjunt occità, com l'evolució de la vocal [o] tancada tònica (procedent de les llatines ū/ō) a [u] (Carrera 2011: 42), traspassen els llinars de la llengua i atenyen el català rossellonès.

La centralitat de l'eix llenguadocià, base de la norma clàssica, de l'occità alibertià (Alibèrt 1935), així com del referencial (*occitan larg*), és des del punt vista fisonòmic i geogràfic una opció d'allò més justa. Això sí, aquest model central llenguadocià és compatible amb solucions no tan "centrals", i ha de conviure amb tot un seguit d'adaptacions regionals de l'estàndard, d'acord amb una concepció pluricèntrica de la llengua (Sumien 2006, Carrera 2020).

4. Si bé avui ja del tot castellanitzat en aquestes dues localitats.

5. De fet, Osca queda avui dia fora de l'espai de manteniment (relatiu) de l'altoaragonès, que perviu fragmentàriament cap al Pirineu i la Ribagorça, sempre dins de la província d'Osca.

6. Cast. *humo*, *harina*; arag. *castiecho/castieto*. Vegeu Carrera (2011: 62-65) per una caracterització molt entenedora del gascó. Per un tractament més detallat, remeto al clàssic estudi de Rohlf's (1935, 1970²).

7. En la fonètica històrica del basc, antics préstecs del llatí com *koroa* o *katea* (Mugica 1983: 115) testimonien una pèrdua de la -N- intervocàlica afí a la del gascó *coroa*, *cadea*.

Així doncs, la diversitat interna de l'espai occità condiciona la coexistència de formes d'aspecte tan diferent com *fait*, *fach*, *fèit*, *hèit* i *hèt*. Aquestes cinc opcions gràfiques recorden un seguit de variants romàniques no occitanes com ara el francès *fait* [fɛ], el català *fe(i)t*, l'aragonès *feito/feto* i el castellà *hecho*; totes, hereves del llatí *FACTU*. Tanmateix, en la llengua referencial general es prioritza *fach*. I no només perquè sigui la pròpia de l'occità mitjà o central, constituït per aquells dialectes llenguadocians, sinó perquè al mateix temps és el resultat del provençal i de tot l'occità septentrional; i això prova que l'elaboració d'una varietat estàndard és flexible i té en compte quan cal, a més de les solucions centrals, el conjunt del domini lingüístic.

8. ELS LLINDARS DE L'OCCITANITAT

Com és característic de les àrees constitutives de la Romània contínua, els llindars de la llengua occitana, en general, no corresponen a delimitacions precises, sinó a zones de frontera difusa, àrees permeables: com el *Creissent* (vid. 3), el complex espai de contacte occitanopiemontès o la zona de confluència catalanollenguadociana. Pel que fa al confi orogràfic de l'Alt Aragó amb Occitània, no impedeix l'afinitat romànica transpirinenca entre els dos espais romànics, tal com va observar Elcock (1938 [2005]); ni tampoc la circulació de mots occitans que travessen la gran barrera pirinenca, com el *pai* d'algunes valls altoaragoneses, o la *beroya* ansotana, «chavala bien criada» (*Endize de Bocables de l'Aragonés, EBA*), que s'adapta a partir de la *beròia* 'bella, bonica' del gascó.

Als llindars de l'occitanitat se situen diverses varietats de transició (vegeu el detallat mapa inclòs per Sumien 2009: 29). Entre d'altres: el *creissentés* (entre oïl i oc); el capcinès, de la comarca del Capcir (entre el llenguadocià i el català); i el benasquès, a la Vall de Benasc, del cantó peninsular de la serralada pirinenca.⁸

Pel que fa a l'aranès, inequívocament occità però situat als confins d'aquest espai romànic, gosaria afirmar que la consciència general d'occitanitat no és entre els aranesos tan ferma com la particular d'aranèsitat. La marca d'*Aran* ('[la] vall'), dins d'aquest topònim tautològic que és *Era Val d'Aran* ('la Vall de la Vall'), així com els adjectius derivats *aranés*, *aranesi/araneses*, són entre la gent aranesa una senya d'identitat molt arrelada i emblemàtica.

Encara a propòsit de l'*Aran* i de l'aranès, cal destacar la feina que hi va consagrar un jove Coromines (1931), autor de la tesi doctoral *Vocabulario aranés*, que dirigí Ramón Menéndez Pidal, així com d'una obra crepuscular: *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó* (Coromines 1990).

8. Sobre el benasquès, que la gent de la vall anomena *patués* (sense cap mena de càrrega pejorativa), vegeu la descripció feta per Saura (2003). Aquest autor defensa l'especificitat del benasquès, de tipologia romànica autònoma respecte de les varietats contigües peninsulars, que són l'aragonès oriental i el català nord-occidental.

9. EMPELTS OCCITANS LLUNY DE LA MATRIU OCCITANA (I FINAL)

L'occitanitat ha anat més enllà de l'àrea constitutiva en forma d'empelts històrics. Així, el del *gardiòl*, de Guàrdia Piemontese [*La Gàrdia*] (província de Calàbria, Itàlia), d'origen valdès medieval; s'insereix en un context italoromànic meridional en què la varietat calabresa convivent, juntament amb l'italià com a llengua alta, li confereix una romanicitat molt distant de la matriu occitana (Carrera 2011: 18). Així també, el decimonònic de Pigüé, a l'Argentina, que s'ha dissolt ja en el context del castellà *rioplataense* local, de manera que en sobreviuen només relíquies lèxiques o folklòriques, en una situació que recorda la dels menorquins a la Florida (Rasico 1987).

Pigüé és una ciutat de l'Argentina situada a la Pampa, a 584 quilòmetres al sud-oest de la capital. La fundaren uns 165 immigrants occitans (oficialment francesos) de Roergue (Avairon) i un argentí d'origen irlandès el 4 de desembre 1884. La seva població és actualment de 13.822 habitants segons el cens del 2001. Pigüé és el centre administratiu del *partido* de Saavedra a la província de Buenos Aires.

La llengua occitana actualment ja no es parla, però els més vells coneixen alguns mots o cançons. (*Viquipèdia*).

Però no cal sortir de França per trobar occitans fora d'Occitània. Tal com observa Aitor Carrera (2011: 19):

Una de les migracions més importants d'occitans s'ha dirigit cap a la metròpoli francesa, cap a la zona parisenca, on molts *meridionals* han hagut de desplaçar-se a la recerca d'oportunitats o per promocionar-se laboralment. Fora del territori occità, per tant, encara que resulti xocant, el lloc on avui hi ha més occitanoparlants és precisament París [...]

BIBLIOGRAFIA

- ALIBÈRT, Loís (2000 [1935]): *Gramatica occitana segons los parlars lengadocians*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ALONSO, Amado (1974³): «Partición de las lenguas románicas de Occidente», *Estudios lingüísticos. Temas españoles*. Madrid: Gredos, p. 84-105.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (2000): «“Romania”, “Romanitas”, “Romanistica”», *Estudis Romànics*, 22, p. 7-22.
- CARRERA, Aitor (2011): *L'occità. Gramàtica i diccionari bàsics. Occità referencial i aranès*. Lleida: Pagès.
- CARRERA, Aitor (2020): «Pluricentrism and unity: visions and management of dialectal variation in the process of codification and standardisation of Occitan», in MUHR, Rudolf / MAS, Josep Àngel / RUETER, Jack (ed.): *European Pluricentric Languages in Contact and Conflict*. Berlin: Peter Lang, p. 111-131.

- CERDÀ, Ramon (1986): «Apunts sobre la noció de “llengua” dins i fora de la tradició romanística», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes/XIII. Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5-29.
- COROMINES, Joan (1931): *Vocabulario aranés*. Barcelona: Casa de la Caridad.
- COROMINES, Joan (1972⁵ [1954]): *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Mallorca: Moll.
- COROMINES, Joan (1990): *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- DIEC2 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007²): *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana / Institut d'Estudis Catalans. Versió en línia: <<https://dlc.iec.cat/>>.
- DLE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2014²³): *Diccionario de la lengua española*. España: Barcelona. Cito de la versió en línia: <<https://dle.rae.es/>>.
- EBA = *Endize de Bocables de l'Aragonés seguntes os repertorios lexicos de lugars y redoladas de l'Alto Aragón*. Uesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 4 vol.
- ELCOCK, William Dennis (1938): *De quelques affinités phonétiques entre l'aragonais et le béarnais*. Paris: Droz. Traducció de Mª Esther CASTREJÓN (2005): *Algunas afinidades fonéticas entre el aragonés y el bearnés*. Zaragoza: Xordica.
- GARGALLO GIL, José Enrique (1994, 1996²): *Les llengües romàniques. Tot un món lingüístic fet de romanços*. Barcelona: Empúries.
- MUGICA, Luis María (1983): «El vocalismo en préstamos latinos al euskara», *Fontes Linguae Vasconum*, 41, p. 97-126.
- POSNER, Rebecca (1996): *The Romance languages*. Cambridge: Cambridge University Press. Traducció castellana de Silvia IGLESIAS (Posner 1998): *Las lenguas romances*. Madrid: Càtedra.
- RASICO, Philip (1987): *Els menorquins de la Florida. Història, llengua i cultura*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROHLFS, Gerhard (1935): *Le gascon. Études de philologie pyrénéenne*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 2a edició de 1970 (Pau: Marrimpouey).
- SAURA RAMI, José Antonio (2003): *Elementos de fonética y morfosintaxis benasquesas*. Zaragoza: Institución «Fernando el Católico» / Gara d'Edizions.
- SUMIEN, Domergue (2006): *La standardisation pluricentrique de l'occitan. Nouvel enjeu sociolinguistique, développement du lexique et de la morphologie*. Brepols: Turnout.
- SUMIEN, Domergue (2009, setembre): «Classificacion dei dialèctes occitans», *Linguistica Occitana*, 7. <http://linguistica-oc.com/?page_id=244>.
- VENY, Joan (1982³): *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*. Palma de Mallorca: Moll.